

มณฑลนครไชยศรี

โดย ผศ.นุฤกษ์ ชมภูนิช

ก่อนที่จะมีจังหวัดนครปฐมราว ๑๕๐๐ ปี ตรงบริเวณพระประโทณเจดีย์ เคยเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีเนื้อที่ถึง ๓๘๐๐ ไร่ หรือขนาด ๗.๒ ตารางกิโลเมตร มีคูน้ำเป็นคูเมืองล้อมรอบยาวถึง ๑๐ กิโลเมตร ภายในเมืองนี้มีสถูปเจดีย์มากมาย ต่อมาถูกทำลายจนเกือบหมด ปัจจุบันมีพระประโทณเจดีย์ตั้งตระหง่านอยู่กึ่งกลางของเมืองเพียงองค์เดียวเท่านั้น รอบๆ เมืองโบราณออกไปรัศมี ๑๐ กิโลเมตร มีซากเจดีย์ขนาดใหญ่กระจายอยู่เกือบ ๑๐ องค์ พระปฐมเจดีย์ก็เป็นเจดีย์หนึ่งในจำนวนนั้นด้วย เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๔ ทำการบูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ ได้พบโบราณวัตถุเกี่ยวกับพุทธศาสนาจำนวนมาก นักโบราณคดีจึงระบุว่าที่นี่เป็นเมืองโบราณสมัย “ทวารวดี” ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย แต่ไม่สามารถบอกชื่อได้ว่าชื่อเมืองอะไร แต่มีองค์พระเจดีย์ขนาดใหญ่ คู่มากับเมืองนี้ ซึ่งมีการบูรณปฏิสังขรณ์สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน มีชื่อเรียกต่างกันไปตามยุคตามสมัย เช่น พระประธมบ้าง สมัยอยุธยาเรียกพระมหาธาตุหลวงบ้าง ต่อเมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงบูรณะแล้วจึงให้เรียกพระปฐมเจดีย์ ทั้งเมืองโบราณและองค์พระปฐมเจดีย์ จึงเป็นโบราณสถานสำคัญคู่กันมาจากอดีต

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา (ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๕๑-๒๑๑๑) การศึกสงครามระหว่างไทยกับพม่าทำให้ฝ่ายไทยต้องสูญเสียสมเด็จพระศรีสุริโยทัยไปในสนามรบ ปี พ.ศ. ๒๐๕๑ ไปแล้วก็ตาม หงสาวดีก็ยังมิสามารถมีชัยชนะเหนืออยุธยาได้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงคาดการณ์ว่าพม่าจะต้องยกทัพมาอีกแน่นอน พระองค์จึงทรงเตรียมกำลังรับไว้รับศึก โดยการตั้งเมืองขึ้นใหม่ เพื่อให้มีมูลนายควบคุมไพร่ไม่ให้หลบหนีและระดมพลได้ง่ายขึ้น นอกจากนั้นเมืองที่จะตั้งขึ้นในการนี้ล้วนเป็นเมืองที่อยู่ในย่านการค้าขาย เป็นศูนย์รวมสินค้าจากหัวเมืองต่างๆ นำล่องแม่น้ำลงมาค้าขายยังปากอ่าวไทย และรับสินค้าจากภายนอกเข้ามา ดังนั้นการตั้งเมืองที่รุ่งเรืองทางการค้าย่อมมีผลดีแก่บ้านเมืองทั้งยามสงบ และยามศึกสงคราม

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โปรดให้เรียกชื่อเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ว่า “เมืองนครไชยศรี” (โดยได้เค้ามาจากตำนานพื้นบ้านว่ามีกษัตริย์องค์หนึ่งจากเมืองเหนือมาครองเมืองแถบนี้ ชื่อพระเจ้าศิริไชยเชียงแสนบ้าง พระองค์ไชยศิริบ้าง มาครองเมืองศรีวิไชยบ้าง เมืองนครไชยศรีบ้าง ซึ่งเมืองดังกล่าวก็คือเมืองกำแพงแสน และเมืองโบราณที่ใกล้เจดีย์ใหญ่ที่เรียกกันว่าพระมหาธาตุหลวงในสมัยนั้นนั่นเอง)

เมืองนครไชยศรีตั้งขึ้นที่ริมแม่น้ำท่าจีน ตรงบริเวณบ้านปากน้ำ ซึ่งเป็นท้องที่ที่คลองบางแก้วไหลออกสู่มแม่น้ำท่าจีน

นักวิชาการสันนิษฐานกันว่าตัวเมืองนครไชยศรีริมแม่น้ำท่าจีนนี้คงอยู่แถววัดกลางบางแก้วไปตามริมแม่น้ำจนเกือบถึงสะพานข้ามแม่น้ำข้ามโรงงานทอผ้าไทยโทเรเทโทร่อน นครชัยศรีมีคลองระหว่างวัดกลางบางแก้วกับวัดใหม่ เป็นเขตเมืองด้านทิศตะวันตกและคลองริมที่ดินโรงงานไทยโทเร เป็นเขตเมืองด้านทิศตะวันออก และมีถนนรถยนต์เลียบบแม่น้ำจากอำเภอนครชัยศรีถึงถนนพุทธมณฑลสาย ๗ เป็นเขตเมืองด้านทิศใต้ โดยถนนรถยนต์สายนี้สร้างทับคันดินเขตเมืองดังกล่าวและวัดกลางบางแก้วเป็นวัดประจำเมืองนครไชยศรี เนื่องด้วยพระอุโบสถมีใบเสมาหินชนวนสีดำ อันเป็นหลักฐานแสดงว่าเป็นวัดในสมัยอยุธยาตอนกลางนั่นเอง เมืองนครไชยศรีนี้เป็นเมืองเล็กไม่ได้เป็นที่ตั้งรับข้าศึกแต่เป็นเมืองผลิตเสบียงสนับสนุนกองทัพมากกว่า จึงไม่มีคูเมืองแต่อย่างใด แม้แต่บ้านของผู้ปกครองเมืองก็คงสร้างด้วยไม้อย่างง่าย ๆ ดังที่ท้าวแบร์ราชทูตฝรั่งเศสในสมัยพระนารายณ์บันทึกไว้ เมื่อครั้งเดินทางไปตามหัวเมืองต่างๆ ทางภาคเหนือว่า

... เมืองเหล่านี้ก็ไม่ผิดอะไรกับเมืองอื่นๆ ในราชอาณาจักรสยาม
กล่าวคือเป็นหมู่เรือนจำพวกกระท่อม ล้อมรั้วด้วยเสาไม้
บางที่ก็มีกำแพงหิน และอิฐบ้านเหมือนกัน ...

เช่นเดียวกับ มง เซ ฌอร์ ปาลเลกัวซ์ กล่าวว่า

... เป็นหมู่เรือนสร้างด้วยไม้ไผ่ราว ๕๐๐ หลังคาเรือน
เว้นจวนของท่านเจ้าเมือง ซึ่งเป็นเรือนฝาไม้กระดาน ...

การจัดการปกครองหัวเมืองในสมัยอยุธยา นับตั้งแต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงดำเนินการปรับปรุงนั้น ได้กำหนดให้หัวเมืองมีฐานะแตกต่างกันไปตามความสำคัญจากสูงสูดไปหาต่ำสุด คือ เมืองเอก โท ตรี จัตวา สำหรับเมืองนครไชยศรีมีฐานะเป็นเมืองจัตวา ซึ่งเป็นเมืองในเขตปกครองชั้นในหรือเมืองในวงราชธานี เช่นเดียวกับเมืองราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี สมุทรสงคราม นครสวรรค์ ชัยนาท สุพรรณบุรี สมุทรสาคร ชลบุรี ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี นครนายก ผู้ปกครองเมืองจัตวาเรียกว่า “ผู้รั้ง” ไม่เรียกเจ้าเมือง เพราะไม่มีอำนาจเด็ดขาดอย่างเจ้าเมืองต้องอยู่ในการควบคุมของราชธานีอย่างใกล้ชิด ในพระไอยการ (ซึ่งเป็นตำแหน่งทางทหารหัวเมือง) กำหนดให้ผู้ปกครองเมืองจัตวาถือศักดินา ๓๐๐๐ ไร่ แล้วมียศพร้อมกับราชทินนามเฉพาะแต่ละเมือง สำหรับเมืองนครไชยศรี (ใหม่) ผู้ปกครองมีราชทินนามว่า “ออกพระสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม”

การจัดตั้งมณฑลนครไชยศรี

ล่วงมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งใหญ่ โปรดให้ปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยเพื่อหลีกเลี่ยงการคุกคามจากลัทธิจักรดินิยม เริ่มจากการยกเลิกการปกครองหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา มาเป็นการบริหารราชการเป็นกระทรวง เพื่อให้แต่ละเมืองมีฐานะเท่าๆ กันทุกเมืองภายใต้การดูแลบังคับบัญชาของกระทรวงมหาดไทย โดยมีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดีเมืองทุกเมืองมีผู้กินเมืองส่งไปจากส่วนกลาง จัดให้มีการปกครองส่วนมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งเป็นการรวมหัวเมืองในเขตเดียวกัน ตั้งแต่ ๓ เมืองขึ้นไปเป็นหนึ่งมณฑล มีหน้าที่ระงับทุกข์ บำรุงสุข ด้วยความเที่ยงธรรมแก่ประชาชน การจัดตั้งมณฑลเริ่มใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ทั่วประเทศมี ๑๘ มณฑล เสร็จสิ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๕

มณฑลนครไชยศรี ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นมณฑลขนาดเล็กประกอบด้วยเมืองสุพรรณบุรี เมืองสมุทรสาคร และเมืองนครไชยศรี โดยมี “พระยามหาเทพ” (บุตร บุญยรัตน์) เป็นข้าหลวงใหญ่คนแรก โดยมีหน้าที่ทำการอยู่ในเมืองนครไชยศรี ตรงบริเวณโรงพยาบาลนครชัยศรีปัจจุบัน มีความยาวประมาณ ๘๐ เมตร และกว้างประมาณเกือบ ๘๐ เมตร (๒ เส้น)

เมืองนครไชยศรีแบ่งการปกครองออกเป็น ๕ อำเภอคือ

๑. อำเภอเมือง ตั้งอยู่ริมแม่น้ำท่าจีน ต่อมาเปลี่ยนเป็นอำเภอนครชัยศรี เมื่อมีการย้ายตัวเมืองไปอยู่ที่ตำบลพระปฐมเจดีย์
๒. อำเภอพระปฐมเจดีย์ ทำการอำเภอตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลพระปฐมเจดีย์ใกล้กับพระปฐมเจดีย์ทางทิศตะวันออก ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเมืองนครปฐม
๓. อำเภอตลาดใหม่ ตั้งอยู่บ้านตลาดใหม่ใกล้กับปากคลองลัดอีแท่นต่อมาย้ายไปตั้งที่ตำบลสามพรานแล้วเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสามพราน
๔. อำเภอบางปลาหมอ ตั้งอยู่ปากคลองบางปลาต่อมาย้ายไปตั้งที่ปากคลองบางเลน จึงเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางเลน ปัจจุบันตั้งอยู่ริมถนนสายบางเลน-กำแพงแสน
๕. อำเภอกำแพงแสน เดิมชื่ออำเภอสามแก้ว ย้ายที่ตั้งอำเภอมาแล้ว ๓ ครั้ง ปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณบ้านยางตึกถนนมาลัยแมน

การย้ายที่ทำการมณฑลนครไชยศรี และตัวเมืองนครไชยศรี

ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้ย้ายที่ทำการมณฑลนครไชยศรี จากบริเวณตัวเมืองนครไชยศรีริมแม่น้ำท่าจีนมายังอำเภอเมืองนครปฐม โดยทำ

การซ่อมแซมวังปทุมนครซึ่งเคยเป็นที่ประทับของรัชกาลที่ ๔ ครั้งทำการบูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ ให้มีสภาพดีขึ้นแล้วใช้เป็นที่ทำการของมณฑล นอกจากนั้นยังย้ายที่ทำการเมืองนครไชยศรีตรง บริเวณวัดกลางบางแก้วมาอยู่ที่บริเวณพระปฐมเจดีย์ด้านตะวันออกริมถนนเทศา ซึ่งต่อมาเป็นที่ตั้ง อำเภอเมืองนครปฐมปัจจุบัน หลังจากรัชกาลที่ ๕ การปกครองในรูปแบบมณฑลก็ถูกเปลี่ยนไป เป็นการปกครองแบบจังหวัดและภาค วังปทุมนครซึ่งเคยเป็นที่ทำการมณฑลนครไชยศรีก็ทรุดโทรมลง ในสมัยรัชกาลที่ ๖ วังปทุมนครจึงถูกรื้อทิ้ง และเปลี่ยนเป็นที่ทำการเทศบาลนคร นครปฐมแทนมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๔๕

การย้ายที่ทำการมณฑลและเมืองนครไชยศรีมีเหตุผลเนื่องมาจากมีพื้นที่คับแคบ และเป็น ที่ลุ่ม ทำให้ขยายตัวเมืองออกไปไม่ได้ ดังที่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยไปตรวจราชการ และเห็น ข้อบกพร่องดังกล่าว มีบันทึกแสดงความคิดเห็นไว้ดังนี้

... พื้นที่ว่าการเมืองนี้เลวทรามคับแคบ ขาวตามลำน้ำ
ไม่ถึง ๒ เส้น ยืนขึ้นไปก็ไม่ถึง ๒ เส้น มีวัดและ
บ้านล้อมรอบขยายไม่ออก ซึ่งเป็นที่ลุ่ม ที่ว่าเมือง
นครไชยศรี ถ้ามาตั้งอยู่ที่นี้เห็นว่าจะทำอะไรให้
เรียบร้อยดงามนั้นไม่ได้ ...

ปัจจุบันพื้นที่ของเมืองนครไชยศรีและมณฑลนครไชยศรีในอดีต ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็น
วัดใหม่ หอพักคนงานโรงงานทอผ้าไทยโทเร โรงพยาบาลนครชัยศรี และบ้านพักอาศัยของ
ชาวบ้านเต็มพื้นที่จนไม่เหลือร่องรอยของเมืองโบราณแต่อย่างใด